

چکیده

برنج به عنوان يك غذای اصلی نقش مهمی را در سبد کالایی خانوار ایرانی دارد. کشت مکانیزه این محصول در کشور با مشکلات و موانع زیادی مواجه است که خرده مالکیت یکی از مهمترین این عوامل است. از دیدگاه مکانیزاسیون، خرده مالکیت از جنبه‌های مختلف بر روند کشت مکانیزه برنج سایه افکنده است که اثرات آن بطور مستقیم و غیر مستقیم مشهود است. ایجاد محدودیت‌ها در تمهید بستر مناسب جهت مکانیزه نمودن کشت برنج همچون طراحی و اجرای تسطیح و یکپارچه سازی اراضی شالیزاری متناسب با خواسته‌ها و شرایط ماشینی و سیستم تولید و عرضه محصول به بازار، عدم امکان برخورداری از نظام بهره‌برداري جامع از ماشین‌آلات (به منظور افزایش ظرفیت مزرعه ای و استفاده بهینه از انرژی) و محدودیت در بکارگیری از ماشین‌ها و تجهیزات مناسب تبدیل برنج جهت افزایش کیفیت محصول تولیدی و ... از جمله مشکلاتی هستند که در اثر خرده مالکیت حادث می‌گردند.

در مجموع می‌توان خرده مالکیت را به عنوان سدی بر سر راه توسعه مکانیزاسیون برنج کشور برشمرد، زیرا نه تنها فراهم نمودن بستر و اجرای مکانیزاسیون را با محدودیت مواجه می‌سازد، بلکه حتی ممکن است بخاطر عدم امکان استفاده از ماشین‌آلات و تکنولوژی مطلوب، افت کیفیت محصول تولیدی را نیز در پی داشته باشد.

جلوگیری از کوچک تر شدن سطح مالکیت موجود با تدوین قوانین جامع و پایدار، روی آوری بسمت نظام بهره برداری گروهی از ماشین‌آلات به جای بهره برداری انفرادی، بهره‌گیری از ماشینهای با توان و ظرفیت مزرعه‌ای بالاتر در قالب تعاونی‌های تولید و خدمات مکانیزاسیون، کاهش تنوع ارقام تولیدی در سطح منطقه‌ای، ایجاد تغییر در نحوه ارائه و عرضه محصول به بازار و همچنین تغییر در نحوه ارائه و عرضه محصول به کارخانجات شالیکوبی از راهکارهایی اساسی در جهت اجرای مکانیزاسیون کشاورزی با خرده مالکیت می‌باشند که در این مقاله بطور مفصل مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرند.

کلمات کلیدی : خرده مالکیت، نظام بهره‌برداري از ماشین‌آلات، مالکیت گروهی، سطح مالکیت، خدمات مکانیزاسیون.

خرده مالکیت و بکارگیری ماشین‌آلات شالیزاری

کوچک بودن سطح مالکیت سبب افزایش غیر منطقی هزینه تولید در واحد سطح، غیر اقتصادی بودن استفاده از ماشین‌آلات در اراضی کوچک و در پی آن سبب جایگزینی نیروی انسانی بجای ماشین در مزارع شالیزار می‌گردد. همین امر موجب گردیده است که در حال حاضر نزدیک به ۵۰٪ از کل هزینه تولید برنج به هزینه کارگری تخصیص یابد.

نظامهای بهره برداری از ماشین‌های شالیزاری همانند بهره برداری از سایر ماشینهای کشاورزی شامل نظام بهره برداری خصوصی، تعاونی‌های تولید، مراکز خدمات مکانیزاسیون و گروهی می‌باشد. تعیین نوع نظامهای بهره برداری از ماشینهای شالیزاری ارتباط تنگتنگی با سطح مالکیت، روابط اجتماعی بین بهره برداران، شرایط اقتصادی و سطح درآمد کشاورزان و غیره دارد. از بین عوامل مذکور، سطح مالکیت حائز اهمیت بیشتری بوده و کلیه نظامهای بهره برداری به ویژه نظام بهره برداری خصوصی را تحت تأثیر قرار می‌دهد. جهت روشن شدن موضوع به چند مثال در زیر اکتفا می‌گردد:

(۱) در نظامهای بهره‌برداري از ماشین‌های شالیزاری در قالب مالکیت خصوصی، شرایط خاص گیاه، زمین و ماشین‌آلات برای برنج، ایجاب می‌نمایند که ماشینهای شالیزاری از امکانات و تجهیزات کنترلی و تنظیم کننده بیشتری برخوردار بوده و با ویژگی‌های خاصی طراحی گردند. برخورداری از این امکانات و تجهیزات تکمیلی و خاص موجب می‌گردد که ماشینهای شالیزاری در مقایسه با سایر ماشینهای کشاورزی هم اندازه خود بسیار گرانتر و پیچیده تر باشند. پیچیدگی و بالا بودن قیمت ماشین‌ها از یکطرف و بالا بودن هزینه‌های جاری آنها از طرف دیگر، سبب می‌گردند که سطح توجیه کننده اقتصادی مالکیت اراضی را به مقدار زیادی افزایش دهد. به عبارتی دیگر، سبب می‌گردند که استفاده از آنها در اراضی کوچک مقرون به صرفه نباشند.

۲) در نظامهای بهره‌برداري از ماشین‌های شالیزاري در قالب تعاونی‌های تولید و مراکز ارائه خدمات مکانیزاسیون، بالا بودن قیمت اولیه و هزینه های جاری ماشین آلات سبب افزایش دستمزد یا اجرت کار می‌گردد. از طرفی دیگر با توجه به شرایط خاص ماشینهای شالیزاري که اکثراً مجهز به چرخهای زنجیری لاستیکی یا چرخهای آهنی می‌باشند و تردد آنها در جاده ها را با مشکل مواجه می‌سازد که برای این منظور برای جایا نمودن ماشینها از مزرعه‌ای به مزرعه‌ای دیگر از تریلی‌های یدک کش استفاده می‌گردد. حال با عنایت به مدت زمانی که صرف سوار و پیاده نمودن ماشینها از این تریلی‌ها می‌گردد، متوجه خواهیم شد که در شرایط خرد ه مالکیت یا بهره‌برداري دهقانی از اراضی، در طی یک روز کاری باید شاهد آن باشیم که یک ماشین را جهت انتقال از مزرعه یک کشاورز به مزرعه کشاورز دیگر، باید چندین بار آنرا سوار بر تریلی یدک کش و سپس پیاده نمود.

حال با این اوصاف، علاوه بر تلفات زمانی که صرف حمل و نقل ماشین می‌گردد، در صورت کوچک بودن ابعاد کرتها و همچنین وجود مرز بندیهای متعدد در داخل مزرعه، تلفات زمانی چندین برابر افزایش خواهد یافت. بدیهی است که در نظامهای بهره‌برداري در قالب تعاونی‌های تولید و مراکز ارائه خدمات مکانیزاسیون به ازای زمانهای از دست رفته بطور مستقیم بر میزان اجرت کار یا کرایه ماشین افزوده خواهد شد. که این امر با پایین بودن میزان درآمد بهره‌برداران (که ناشی از خرده مالکیت است) منافات داشته و اجرای عملیات مکانیزه را توجیه پذیر نخواهد ساخت.

خرده مالکیت و تأثیر آن بر فرایند تبدیل و عرضه برنج به بازار:

در حال حاضر فرایند تبدیل برنج و عرضه آن به بازار با مشکلات عدیده ای مواجه است که مهمترین دلایل آن خرده مالکیت، بهره‌برداري دهقانی، الگوی نادرست مصرف برنج در کشور و غیره می‌باشد. در نظام بهره‌برداري از اراضی در قالب دهقانی که بهره‌بردار تولید محصول را خودش مدیریت نموده و محصول تولیدی را جهت نیاز خانواده خویش مصرف و اضافه محصول را به بازار عرضه می‌نماید، چون هر کشاورز محصول اندک خویش را به کارخانجات شالیکوبی برده و پس از تبدیل فقط محصول حاصل از زمین خویش را طلب مینماید، بکارگیری از خشک کنهای نوع گردشی و سایر انواع خشک‌کن‌های مدرن که دارای مزایای عدیده‌ای در مقایسه با خشک کنهای نوع سنتی (بستر خوابیده) می‌باشند را با مشکل مواجه می‌سازد. زیرا در داخل این خشک کنها کل محصول وارد شده با هم مخلوط می‌شوند و لذا تفکیک محصول چند کشاورز از هم غیر ممکن است. علاوه بر آن با توجه به متفاوت بودن نوع ارقام محصول ارجاع شونده به کارخانجات شالیکوبی قبل از شروع به تبدیل یک رقم متفاوت از رقم قبلی باید کلیه تنظیمات ماشین آلات را تغییر دهیم زیرا خصوصیات فیزیکی و مکانیکی ارقام مختلف متفاوت از هم بوده و به شرایط تنظیم خاص خودشان نیاز دارند. این امر سبب افزایش تلفات زمانی و در پی آن افزایش اجرت تبدیل و همچنین گاهی اوقات به علت وقت گیر و خسته کننده بودن اعمال این تغییرات و تنظیمات، برخی از اپراتورهای ماشینهای تبدیل از انجام آن اباء نموده و محصول را در شرایط نامناسب تبدیل می‌نمایند که این موضوع یکی از دلایل افزایش ضایعات و در نتیجه وارد نمودن خسارات به کشاورزان می‌باشد.

خرده مالکیت و تأثیر آن بر تمهید بسترهای مناسب جهت مکانیزه نمودن عملیات شالیزاري

از دیدگاه مکانیزاسیون، اجرای طرحهای تسطیح و یکپارچه سازی اراضی شالیزاري به منظور سهولت در امر مکانیزه نمودن کشت برنج و دست یافتن به حداکثر بهره‌وری از اراضی صورت می‌پذیرد. تأثیر مستقیم اجرای این گونه طرحها به شرح زیر مشهود است:

۱. اصلاح اراضی از لحاظ شکل هندسی و ابعاد و اندازه کرتها، سبب کاهش زمانهای تلف شده در حین اجرای عملیات مختلف کشاورزی به صورت مکانیزه می‌گردد. از جمله این موارد می‌توان به کاهش زمانهای صرف شده جهت دور زدن ماشینها در حاشیه کرتها و کاهش زمانهای بارگیری ماشینهای نشاکار در طی رفت و برگشت در داخل کرتها اشاره نمود.

۲. اعمال مدیریت صحیح بر نحوه ایجاد لایه های سخت (plow pan) در حین اجرای عملیات تسطیح و یکپارچه سازی و همچنین تدارک زهکش‌های سطحی و زیرزمینی به منظور تخلیه آبهای اضافی (جلوگیری از ماندابی) سبب افزایش مقاومت مکانیکی خاک سطحی و در نتیجه امکان تردد ماشینهای مختلف شالیزاري می‌گردد.

خرده مالکیت و مالکیت دهقانی به دلایل زیر در مقابل طرحهای تسطیح و یکپارچه سازی قد علم نموده و سرعت اجرای آنها را کاهش می دهد یا اینکه مانع از اجرای آنها می گردد.

الف) خرده مالکیت و مالکیت دهقانی که پایین بودن سطح درآمد کشاورزان را در پی دارند، سبب می گردند که کشاورزان میل و رغبت چندانی به اجرای اینگونه طرحها نداشته باشند و در پرداخت هزینه اجرای سهم مالک و سرمایه گذاری در تجهیز اراضی با مشکل برخورد نمایند.

ب) خرده مالکیت اراضی و تعدد مالکان، متولیان امر را در جلب رضایت مالکان جهت اجرای این طرحها با مشکل مواجه می سازد. با توجه به بافت اجتماعی موجود در بین بهره برداران هر چه تعداد افراد درگیر در این امر بیشتر باشد، هماهنگ نمودن آنها نیز دشوارتر خواهد بود.

ج) یکی از دلایل اصلی مخالفت خرده مالکان با اجرای طرحهای تسطیح و یکپارچه سازی، کاهش درصدی از سطح زمین در اثر اجرای این طرحهاست که این مالکان از بیم اینکه زمین آنها باز هم کمتر خواهد شد به مخالفت با آن بر می خیزند.

لازم به ذکر است که در اراضی تسطیح و یکپارچه سازی شده ای که کرتها از دو طرف (متقابل هم) به جاده دسترسی داشته باشند، از دیدگاه ماشینی، نه تنها سبب کاهش تلفات زمانی و در نهایت بهره وری بهینه از ماشین آلات می گردد، بلکه امکان تردد برخی از ماشینهای داشت از قبیل کودپاشها، سمپاشها و وجین کنهای خودگردان را فراهم می سازد. این مقوله کمک شایانی به امر مکانیزاسیون برنج (امکان استفاده از ماشینهای مطلوب و جایگزین نمودن برخی از عملیات کارگری داشت برنج با عملیات ماشینی) خواهد نمود. در این سیستم طراحی، چون درصد زیادی از زمین کم خواهد شد، اجرای آن با مخالفت شدید خرده مالکان مواجه خواهد شد.

پیشنهادات و ارائه راهکار:

خرده مالکیت و مالکیت دهقانی نه تنها در کشور ما، بلکه در سایر کشورها به عنوان یکی از بزرگترین معضل پیش روی بخش کشاورزی و به ویژه کشت مکانیزه برنج مطرح بوده است. هر چند در سالهای گذشته اقداماتی جهت رفع این معضل انجام گرفت اما هنوز به خاطر وجود برخی مسائل قانونی همچون قانون ارث و میراث، حقوق مالکیت و غیره متاسفانه تا کنون به راهکار جامعی دست نیافته و همچنان با این مشکل دست و پنجه نرم می کنیم.

۱) حال میتوان دیدگاهها را عوض نمود، می توان با این معضل اساسی کنار آمد و با آن سازش نمود یا به عبارتی دیگر با حضور و وجود این معضل در کشت برنج (بویژه کشت مکانیزه)، آنرا اصلاح نمود و با آن سازش نمود.

برخی متخصصین بر این باورند که این معضل نه تنها در ایران و کشورهای در حال توسعه، بلکه در برخی ممالک توسعه یافته همچون ژاپن نیز وجود دارد. بیایم همان روشهای به کار گرفته شده در کشور ژاپن و غیره، با در نظر داشتن شرایط خاص موجود در کشور بکار گیریم. ما نیز با این عقیده مخالف نبوده و آنرا تأیید می نمایم.

۲) با تقویت تعاونیهای تولید با اعمال برخی مسائل همچون فراهم نمودن شرایط زیربنایی و تغییر شیوههای مدیریت مزارع نیز می توان به راه حل مناسبی جهت سازش با معضل خرده مالکیت دست یافت.

به عنوان مثال در صورت اجرای تسطیح و یکپارچه بودن اراضی شالیزاری که امکان تردد ماشین های شالیزاری به داخل مزارع فراهم شده باشد و همچنین با واگذار نمودن کلیه امور مدیریتی مزارع از قبیل انتخاب رقم، زمان کاشت و اجرای عملیات زراعی و غیره به شرکتهای تعاونی تولید (کشت همزمان مزارع یک منطقه یا یک روستا به صورت مالکیت واحد) و سرانجام توزیع درآمد به تناسب میزان تملک به صاحبان زمینها می توان به اهداف مهمی دست یافت و حل بسیاری از مشکلات مربوط به امر مکانیزاسیون برنج از قبیل تعیین نظام بهره برداری مناسب از ماشینها، کاهش ساعات کار به ازای واحد سطح با جایگزینی ماشین به جای نیروی کارگری و در نهایت کاهش هزینه تولید و افزایش در آمد کشاورزان نائل گردید.

لازم به ذکر است که شرط لازمه دست یابی به این هدف وجود اعتماد متقابل بین بهره برداران و متولیان شرکتهای تعاونی و همچنین اعمال نقش نظارتی دولت بر تعهدات متقابل است. علاوه در اجرای چنین

سیستم، ممکن است در ابتدا متقاعد نمودن تعداد زیادی از کشاورزان یک منطقه کاری بس دشوار باشد، ولی با اعمال شیوه های ترویجی و تبلیغی مناسب می توان به این هدف دست یافت چراکه مشابه چنین فعالیت ترویجی و تبلیغی را در سالهای گذشته در مناطق شمالی کشور جهت متقاعد نمودن کشاورزان برای اجرای طرحهای تسطیح و یکپارچه سازی شاهد بوده ایم.

۳) تغییر سیستم ارائه محصول به کارخانجات شالیکوبی و همچنین تغییر سیستم های فروش و عرضه محصول به بازار نیز یکی از راهکارهای اساسی جهت مبارزه با معضل خرده مالکیت در مرحله تبدیل و فرآوری می باشد. چنانچه ساختار خرید شلتوک (با قیمت تضمینی) از کشاورزان چه بصورت دولتی و چه به صورت غیر دولتی فرهنگ سازی شود، عمده مشکلات مرتبط با سیستم تبدیل و فرآوری برنج را حل خواهد شد.

با یک نگاه اجمالی بین تعداد کارخانجات شالیکوبی و کارخانجات آرد موجود در کشور و همچنین مقایسه بین روند تحویل گندم به کارخانجات آرد و تحویل شلتوک به کارخانجات شالیکوبی می توان به این نکته رسید که ترویج سیستم فروش شلتوک و همچنین کاهش تعداد کارخانجات ولی در عوض تجهیز آنها به سیستمهای مدرن و با ظرفیتهای تبدیل بالاتر نیز خیلی از مشکلات مرتبط با امر تبدیل برنج را حل خواهد نمود.

گرچه این راه و روشها کل راه حل نیستند، اما لافل می توان گفت که بسیاری از مشکلات مرتبط با تبدیل برنج را حل خواهد نمود.

۴) کاهش تنوع ارقام در سطح یک منطقه نیز روشی جهت کاهش ضایعات و سازش با این معضل است. زیرا امکان خرید و نگهداری محصول را تسهیل می نماید.

منابع:

۱) آقاگل زاده، حمید. ارائه زیر ساختهای اساسی جهت مکانیزه نمودن کشت برنج در اراضی یکپارچه سازی شده. ۲۰ - ۲۱ آذرماه ۱۳۸۱. اولین همایش علمی - کاربردی تجهیز، نوسازی و یکپارچه سازی اراضی شالیزاری کشور. دانشگاه آزاد اسلامی واحد قائمشهر.

۲) آقاگل زاده، حمید. مقایسه بکارگیری ماشین در اراضی تسطیح و یکپارچه سازی شده و نشده. ۲۰ - ۲۱ آذرماه ۱۳۸۱. اولین همایش علمی - کاربردی تجهیز، نوسازی و یکپارچه سازی اراضی شالیزاری کشور. دانشگاه آزاد اسلامی واحد قائمشهر.

۳) الماسی، مرتضی. مبانی مکانیزاسیون کشاورزی. ۱۳۸۰. مؤسسه انتشارات حضرت معصومه (س).

۴) نوری، کیومرث. تاثیر آزاد سازی تجارت برنج بر بازار برنج ایران. ۱۹ - ۲۰ دی ماه ۱۳۸۳. یازدهمین همایش برنج کشور. سازمان جهاد کشاورزی قزوین.